

Normatiivsuse mitu tahku

Bruno Mölder

Filosoofia osakond, Tartu Ülikool

Tänapäeval peetakse tähenduse, sisu ja vaimu normatiivsust sageli takistuseks nende naturaliseerimisele. Samas saab normatiivsust ennast mõista mitmel moel. Artikli eesmärgiks on tutvustada väitlusi normatiivsuse üle. Rõhutatakse, et normatiivsuse filosoofilises analüüsis on oluline vältida 'normatiivsuse' mitmemõttelisust ning et tuleb teha vahet eri nähtuste normatiivsusel. Tuuakse esile olulisemad normatiivsuse määramise viisid ning vaadeldakse, kuidas tuleks mõista tähenduse ja intentsionaalsuse konstitutiivset normatiivsust. Filosoofiliselt on iseäranis oluline selline normatiivsus, mis on niihästi kategooriline, ettekirjutuslik kui konstitutiivne. Artiklis vaadeldud käsitluste suhtes näidatakse, et väited sedalaadi normatiivsuse esinemise kohta tähenduse ja intentsionaalsuse vallas pole põhjendatud.

Märksõnad: normatiivsus, naturalism, tähendus, sisu

1. Sissejuhatus

Viimasel ajal on sagedasti viidatud mõne nähtuse olemuslikule normatiivsusele põhjendamaks pessimistlikku hoiakut selle nähtuse naturaliseerimise väljavaadete suhtes. Samas on normatiivsusega seotud teemade ring väga mitmetahuline ja kompleksne. Normatiivsusest võib rääkida mitmes mõttes ning mõisted ja nähtused, mida pealiskaudsemal vaatlusel võib pidada normatiivseks, seda lähemal uurimisel siiski olla ei pruugi. Käesoleval artiklil on kaks eesmärki: (1) juhtida tähelepanu normatiivsuse mitmetahulisusele ning (2) selgitada, kas ja mis mõttes on tähendus ja intentsionaalsus normatiivsed. Otseselt arutleb artikkel teise eesmärgiga seonduvate küsimuste üle, kuid selle käigus saab täidetud ka esimene eesmärk. Kaudselt saabki seda artiklit tervikuna võtta kui põhjendust selle kasuks, et 'normatiivsuse' all võidakse silmas pidada erinevaid asju. Täpsemalt soovin rõhutada selle artikliga asjaolu, mis pole alati ilmne, nimelt seda, et erinevad nähtused võivad olla normatiivsed (juhuks kui nad seda on) erinevas mõttes ning et

Autori aadress: Bruno Mölder, Filosoofia osakond, Filosoofia ja semiootika instituut, Tartu Ülikool, Ülikooli 18, 50090 Tartu, Eesti. E-post: bruno.moelder@ut.ee.

ühe nähtuse (näiteks keele) normatiivsusest ei järeldu vahetult teiste, ehkki esimesele lähedaste nähtuste normatiivsus. Muu hulgas järeldu siit, et tuleb suhtuda kahtlusega üldistesse argumentidesse, mis eeldavad ühtaegu mitme nähtuse normatiivsust ning teevad sellest mitmesuguseid järeldusi. Selliseid argumente võib põhjendatult esitada vaid siis, kui eelnevalt on näidatud, et nimetatud nähtused on tõepoolest normatiivsed ning et nad on kõik normatiivsed ühes ja samas mõttes ning et soovitud järeldused tulenevad just antud viisil mõistetud normatiivsusest.

Artikli teises osas tutvustan põgusalt seda peamist tegurit, mille tõttu on normatiivsusele nõnda palju tähelepanu pööratud — normatiivsete väidete, mõistete või omaduste eeldatavat vastuseisu nende naturalistlikule käsitlemisele. Kolmandas osas selgitan, millisel juhul on üldse alust kõnelda mõne nähtuse puhul selle normatiivsusest. Seejärel täpsustan mõistet *normatiivne*¹ ning jõuan neljanda osa lõpuks sellise *normatiivse* mõistmise juurde, mis on filosoofiliselt huvipakkuv ning naturalismile tülikas. See on normatiivsus konstitutiivse preskriptiivsuse mõttes. Artikli järelejäänud osades vaatlén täpsemalt küsimust, kas tähendus ja intentsionaalsus on normatiivsed just selles mõttes ning leian vähemalt siin artiklis vaadeldud teooriate puhul, et selles mõttes normatiivsusest tähenduse ja intentsionaalsuse puhul rääkida ei saa. Isegi kui nad on seotud nähtustega (nagu näiteks ratsionaalsus või korrektsuse tingimused), mida sageli aetakse normatiivsusega segamini, ei anna see alust pidada neid konstitutiivselt normatiivseks.

2. Normatiivsus ja naturalism

Miks on normatiivsus pälvinud filosoofide tähelepanu? Filosoofias on juba ammu märgatud, et normatiivsus on midagi täiesti erinevat naturaalsest maailmast, mis koosneb eeldatavasti mitternormatiivsetest faktidest.² Viimased sedastavad seda, kuidas asjad on, ning neid saab anda täielikult edasi kir-

¹ Tähistan tekstis mõistete mainimist kaldkirjaga, välja arvatud juhtudel, kus mõisteid mainitakse tsitaadis ning selle autor lähtub teistsugusest konventsioonist. Kaldkirja kasutan ka rõhutuse edasiandmiseks ja muutujate puhul ning loodan, et kontekstist saab selgeks, millega on parajasti tegemist.

² Seoses ettekujutusega, et normatiivsust ei esine naturaalses maailmas, on viidatud ka Kanti *Puhta mõistuse kriitikale* (Glüer ja Wikforss 2010). Asjaomane tekstilõik on A 547/B575 (Kant 1998, 540):

Peaks väljendab sellist paratamatuse liiki ning seotust alustega, mida terves looduses mujal ei esine. Aru suudab seal tunnetada vaid seda, *mis on*, oli või saab olema. Pole võimalik, et miski *peaks olema* teisiti, kui ta kõigis nendes ajalistes suhetes tegelikult on; tõepoolest, kui silmas pidada üksnes looduse kulgu, siis ei oma *peaks* mitte mingisugust tähendust.

jeldavate väidetega. Normatiivsuse iseäralikkuse täpsemate põhjustena on filosoofia ajaloos välja toodud erinevaid kaalutlusi (vt Hattiangadi 2007, 40–50). “Hume’i seaduseks” kutsutud seisukoht, et normatiivsed väited pole tuletatavad kirjeldavatest väidetest, on üldteada. Hume (1978, 469) nendib, et on kujuteldamatu, kuidas saavad suhted, mida väljendatakse sõnade ‘peaks’ ja ‘ei tohiks’ abil, tuleneda täiesti teistsugustest suhetest, mida väljendatakse sõnadega ‘on’ ja ‘ei ole’.³ Käärid normatiivse ja kirjeldava vahel seisnevad Hume’i järgi selles, et normatiivsed väited tekitavad meis tundmusi ning ajendavad meid tegutsema. Samas kirjeldavatel väidetest sellist tundmusi tekitavat ning ajendavat jõudu ei ole. Mõne tõsiasja kirjeldusest ei saa Hume’i järgi tuletada, et me peaksime sellesse teatud moel suhtuma või sellest lähitavalts kuidagiviisi tegutsema. Hästi on tuntud ka G. E. Moore’i (1903) vastu-seis normatiivsete mõistete seletamisele mitternormatiivsete mõistete kaudu, kuna tema meelest puuduvad normatiivsetel mõistestel või ideedel nagu *hea* osad, mistõttu neid ei saa analüüsida teiste mõistete kaudu. Ka selle arusaama järgi pole normatiivsus (mõistete ja ideede tasandil) seostatav teiste mõistete või ideedega. Metaeetika raudvarasse kuulub ka John Mackie (1977) argument, mis lükkab tagasi objektiivselt ettekirjutuslikud omadused nende metafüüsilise veidruse tõttu. Sedapuhku on kriitika all normatiivsed omadused ning raskus seisneb selles, et Mackie (1977, 40) meelest ei ole maailmas ühtegi objektiivset omadust, millesse oleks “seda-tuleb-püüelda kuidagi sisse ehitatud”.

Liikudes metaeetika ajaloo radadelt tänapäevasesse keele- ja vaimufilosoofiasse kohtame sageli arvamust, et mingisuguse nähtuse — olgu selleks siis tähendus, vaim või sisu — normatiivsus on üks peamisi põhjuseid, miks seda nähtust ei ole võimalik naturalistlikult käsitleda. Naturalismist saab rääkida mitmes tähenduses, kuid praeguses kontekstis vastandub normatiivsuse tunnustamisele kõige selgemalt reduktiivne naturalism, mis taotleb seletada vaimunähtusi, tähendust ja sisu mitteintentsionaalsete või mitte-semantiliste mõistetega. Sellistest naturalistlikest seletustest on viimses instantsis välistatud peale viidete mentaalsetele ja mittefüüsilikele entiteetidele ka viited väärtustele ja muudele nähtustele, mille taandumatu olemasolu käiks vastu ettekujutusele maailmast kui millestki, mis kätkeb üksnes loodusteaduste (ning nende tavapärase sõsardistsipliinide) poolt tunnustatud entiteete ja loodusseadusi.⁴ Eeldusel, et normatiivsust ennast ei ole võimalik taandada millelegi, mis on mitternormatiivne ja naturaalne, järeldub

³ Hume’i seadusega seonduvate metaeetiliste vaidluste kohta käesoleva ajakirja eellases vt (Idarand 1993).

⁴ See, kas naturalist peab toime tulema ka ilma modaalsuste ja abstraktsete entiteetideta (näiteks see, kuidas peaks naturalist suhtuma matemaatikasse), on eraldi vaidlusküsimus, mida siinkohal ei puudutata.

tähenduse normatiivsusest seega naturalistliku tähendusteooria võimatus. Vaimse normatiivsusest järeldeb jällegi, et vaimne jääb naturaliseerimata, naturaalsesse maailmakäsitusse täielikult hõlmamata.⁵

Muidugi võib naturalism luhtuda ka juhul, kui kõnealune nähtus ei ole normatiivne, kuna nähtusel on mingisugused muud omadused, mida ei õnnestu hõlmata naturaalse valda (nt vaimuseisundite subjektiivsed kvaliteedid), ent seost naturalismiga võib pidada üheks peamiseks ajendiks, miks normatiivsus filosoofide seas huvi on äratanud. Säärast hoiakut kirjeldab kenasti näiteks John McDowell (1994, 73), kes märgib sfääri kohta, kus on mõtet esitada ratsionaalseid põhjendusi ning aluseid käitumisele ja kus selliste põhjenduste suhtes leiduvad õigustatud ootused, et “aluste ruumi struktuur tõrgub jäärpäiselt sobitumast naturalismiga, mis käsitleb loodust seaduse kehtivusvallana”. Räägitakse isegi normatiivse ja naturaalse vahelisest *lünkast* (vt nt Hattiangadi 2006, 226). Näiteks tõdeb Allan Gibbard:

Suur lünk paistab leiduvat ühest küljest organismi keeruka füüsilise süsteemina, loodusliku valiku ning keskkondlike mõjude tulemina kirjeldamise ning teisest küljest väitmise vahel, et tal on teatud mõtted. ...lünk mõtte sisu ning naturaalse vahel on üks variant lünkast normatiivse ja naturaalse vahel. (Gibbard 2003, 83–84)

Vaimufilosoofias on hästi tuntud seletuslik lünk teadvuse füsilistliku käsituse ning teadvusnähtuse kogemuslike ilmingute vahel (Levine 2004). Normatiivsuse tekitatud lünk asub selle kõrval, täiendava komistuskivina naturalismi võidukäigu teel.

Tuleb küsida, kas selline vastandus normatiivsuse ja naturalismi vahel on üldse õigustatud. Jäigale vastandusele heidavad kahtlust teooriad, mis ühendavad kaks vastandlikku poolust. Ühest küljest püüavad metaetika valdkonnas mitmed filosoofid seletada normatiivseid omadusi endid mittenormatiivsete omaduste kaudu (vt nt Miller 2003, ptk 8–9). Kui neid seletusi saadab edu, siis — juhul, kui need mittenormatiivsed omadused on ühtlasi mitteintentsionaalsed ja mittesemantilised — ei kujuta normatiivsus kui selline takistust normatiivsete nähtuste reduktiivselt naturalistlikule käsitlemisele. Teisest küljest on normatiivsuse ja naturalismi vastandus hägustunud ka tähenduse ja sisu teooriate puhul. Normatiivse ja naturaalse vahelise jäiga vastanduse puudumine selles vallas lükkab ümber üldise väite, mille kohaselt esineb alati normatiivse ja naturaalse vahel lünk. Åsa Wikforss (2001, 219) ongi juhtinud tähelepanu asjaolule, et tähenduse ja sisu kohta leidub naturalistlikke teooriaid, mis püüavad hõlmata tähenduse ja

⁵ Ka siis, kui olla antirealist seesuguse normatiivsuse olemasolu suhtes, mida ei saa käsitleda looduse osana, tekitab tähenduse ja sisu eeldatav normatiivsus vastuseisu. Et mitte järeldada, et sõnadel puudub tähendus ja vaimuseisunditel sisu, tuleb näidata, et tähendus ja sisu ei olegi tegelikult normatiivsed.

sisu normatiivsust ning deskriptiivseid teooriaid, mis ei ole naturalistlikud reduktiivses mõttes. Nõnda ei käi deskriptiivne alati paaris naturalismiga ning normatiivne alati mittenaturalismiga. See väärrib lähemat selgitust.

Normatiivne tähendusteooria kasutab oma seletustes normatiivseid elemente. Normatiivsuse mõistet selgitame allpool, ent etteruttavalt tuleks märkida, et ehkki nähtus võib olla normatiivne mitmeti, seostatakse normatiivsust sageli ettekirjutustega. Normatiivne väide ütleb, kuidas asjad peaksid olema või mida keegi peaks tegema. Wikforss tõstab normatiivse, aga naturalistliku teooria esindajana esile Millikani (1993) teleoloogilise semantika, mis tunnistab tähenduse ettekirjutuslikkust, ent püüab seda käsitleda naturalistlikult.

Teiseks näiteks oli mittenaturalistlik deskriptiivne teooria. Deskriptiivne tähendusteooria seletab tähendust faktide kaudu, mis kirjeldavad teatud olukorda, kusjuures kirjeldatavad olukorrad ei seisne ettekirjutustes, kohustustes või mõnes muus normatiivses situatsioonis. Enamasti on sellisteks faktideks faktid kõneleja käitumise ning käitumiskalduvuste kohta. Dispositsioonilised tähendusteooriad kuuluvad seega deskriptiivsete teooriate kilda. Deskriptiivne teooria, mis on ühtlasi mittenaturalistlik teooria, on Wikforssi järgi selline, kus tähenduse määravad kasutusfaktid, ent kasutus ise on täielikult kirjeldatav üksnes intentsionaalsete mõistetega. Näiteks Peacocke'i (1992) ja Davidsoni (1984) teooriad käsitlevad tähendust intentsionaalsete mõistete vahendusel, olles samas deskriptiivsed teooriad. Kui intentsionaalne pole naturalistlikult taandatav, siis ongi tegu mittenaturalistliku tähendusteooriaga deskriptiivse ja reduktiivse naturalismi mõttes.

Mis järeldub selliste teooriate olemasolust? Deskriptiivsete mittenaturalistlike teooriate olemasolu näitab, et ka mittenormatiivne teooria ei pruugi veel kuuluda naturalistlike teooriate sekka üksnes seetõttu, et tegu on normivaba teooriaga. Tõsiseltvõetavate naturalistlike normatiivsete teooriate olemasolu aga näitab, et naturalism normatiivsuse suhtes ei pruugi olla võimatu. Esmapilgul võidakse naturalistlikud normatiivsed teooriad tagasi lükata põhjendusega, et katsed seletada normatiivset naturalistlikult on juba eos mõeldud läbikukkumisele. Ent kui veidi järele mõelda, siis näeme, et selline kriitika jääb üsna pealiskaudseks. Metaeetilise naturalismi ümberlukkamiseks ei piisa pelgast väitest, et see paneb toime naturalismi eksituse (tuletades olemapidamise sellest, kuidas asjad on). Nii ei saa ka naturalistlike tähendusteooriaid väärata pelga viitega tähenduse normatiivsusele või väitega, et tähenduse normatiivsus on arvestamata jäetud (Wikforss 2001, 219). Kes neid teooriaid tagasi tahab lükata, peab rohkem vaeva nägema ning otsima teooriatest nende seesmisi probleeme. Võib olla tähendus üksnes "tõrgub" naturalismi vastu, ent laseb end viimaks siiski looduse osana käsitada?

Eelpool mainitu pehmendab ilmselt vastuolu naturaalse ja normatiivse

vahel, kuid see ei tohiks vähendada huvi normatiivsuse enese vastu. Mõistagi jääb naturalistlikult meelestatud filosoofide töölauale alles ülesanne ja väljakutse — selgitada, kuidas on võimalik, et tähendus ja sisu (ning vaim üldiselt) saavad ühtaegu olla normatiivsed ning naturalistlikult käsitletavad. Kuid et küsimust saaks üldse niiviisi püstitada, peame eelnevalt veendumas, et kõnealused nähtused ikkagi on normatiivsed. See aga eeldab omakorda selgust küsimuses, mida võiks tähendada sisu, tähenduse ja vaimu kuulutamise normatiivseks. Viimast kahte küsimust üritangi käesolevas artiklis selgitada.

3. Millisel juhul on nähtus normatiivne?

Uurides, kas mingi nähtus on normatiivne, tuleks otsida selgust selles, milline on täpselt selle nähtuse ja normatiivsuse vaheline seos, aga ka selles, mis laadi normatiivsus tekitab kõnealuse nähtuse juures üldse probleeme selle nähtuse seletamisel. Eri nähtusi võib kõiki nimetada ühtviisi normatiivseks, pidades selle all siiski silmas erinevaid asju. Näiteks võidakse öelda, et miski on normatiivne selles mõttes, et ta on seotud normidega. Teist asja võidakse nimetada normatiivseks, kuivõrd ta on seotud reeglitega. Kolmas asi pälvib iseloomustuse 'normatiivne' seetõttu, et ta on seotud väärtustega. Jätame praegu kõrvale küsimuse nende omavahelisest suhtest nagu ka küsimuse, kas miski eelnimetatutest — normid, reeglid ja väärtused — on fundamentaalsem selles mõttes, et tema esinemine nähtuse juures tagab ka teiste esinemise. Keskendume hoopis seotuse suhtele. Mida me peame silmas, kui ütleme, et miski on seotud normide või väärtustega. Mida tähendab siin see 'seotus'?

On selge, et mõne nähtuse normatiivsus on filosoofiliselt problemaatiline või huvipakkuv vaid juhul, kui see nähtus on olemuslikult normatiivne. Olemusliku normatiivsuse korral aga peab seotus normide või teiste normatiivsete entiteetidega seda nähtust kuidagiviisi konstitueerima. Seega võime esitada järgmise esialgse väite:

- (1) X on olemuslikult normatiivne parajasti siis, kui seotus normide või väärtuste või reeglitega on konstitutiivne X -i suhtes.

Mõistagi seab selline määratlus meie ette ülesande selgitada, mida tähendab, et normid või väärtused või reeglid on X -i suhtes konstitutiivsed. Intuitiivse arusaama kohaselt on A konstitutiivne B suhtes, kui A on see või osa sellest, mis teeb B -st selle, mis B on. Ent kuidas seda täpsemalt määratleda?

Mõned filosoofid väljendavad konstitutiivsust keeleliselt või episteemiliselt. Näiteks Paul Boghossiani (2003, 38) järgi konstitueerivad B tüüpi faktid A tüüpi fakte parajasti siis, kui "A-fakti *mõiste* haaramiseks on tarvilik B-fakti *mõiste* haaramine". Tegemist on siiski kaudse määratlusega. On võima-

lik olukord, kus meie mõisted on omavahel niiviisi seotud, et teatud mõistete mõistmiseks on tarvis saada aru teistest mõistetest, kuid vastavad faktid on üksteisest sõltumatud. Sellisel juhul ei saa mõistmise tingimustest teha järeldusi faktide kohta.

Kuna vaatluse all on X -i enda loomus, siis peaks ka konstitutiivsuse määratlus olema ontoloogiline.⁶ Ütleme niisiis:

- (2) Y on X -i suhtes ontoloogiliselt konstitutiivne parajasti siis, kui Y on see (või osa sellest), mis määrab ära X -i loomuse.

Filosoofiliselt vettpidava vaheteo väljatöötamine selle vahel, mis kuulub millegi loomusesse ning mis sinna ei kuulu, on teatavasti vaearikas ettevõtmine. Praeguse artikli sihte arvestades piisab loodetavasti järgmisest selgitusest: Y määrab X -i loomuse parajasti siis, kui kehtib järgmine tingimus: kui Y täidab X -i juures mingit rolli, siis on X see, mis ta on, ning kui Y ei mängi X -i juures mingit rolli või mängib üksnes sattumuslikku rolli, siis X ei ole see, mis ta on. Vaatleme näiteks omadust olla üks. See on funktsionaalne omadus, mis tähendab, et ta on konstitueeritud selle rolliga, mida ta täidab. Olla üks on olemuslikult läbipääs (sisse- või väljapääs). Ei ole nõutav, et üks oleks tegelikult läbipääs, kuivõrd üks võib parasjagu suletud olla. Piisab sellest, et üks on võimeline avanema. Kuid kui miski pole võimalik läbipääs, ei vääri ta ukse nimetust.

Antud juhul täidavad ontoloogilises plaanis Y -i koha normatiivsed entiteedid, näiteks normatiivsed faktid. Nendele, kes on harjunud faktide ja väärtuste vastandamisega, võib tunduda kõnelemine normatiivsetest faktidest vastuoluline. Kuid tuleks tähele panna, et normatiivne fakt ise ei ole väärtus või norm, mida võiks faktile vastandada. Normatiivsed faktid on lihtsalt faktid normatiivsete asjaolude kohta, selle kohta, et miski on õige või väär, korrektne või ebakorrektne, hea või halb, sobiv või sobimatu (vrd Greenberg 2005, 311). Lisaks võib kahelda, kas sellistes küsimustes üldse saab esineda fakte. Valdkondi, kus asjad võivad olla õiged, head või halvad, peetakse sageli mittefaktuaalseteks valdkondadeks. Mõistagi ei soovita siin faktuaalsuse küsimust eos ära otsustada ning normatiivset realismi vaikimisi eelduseks võtta. Faktidest räägitakse siin nõrgas, hüper-deflatsioonilises mõttes. Selles mõttes on lause ' ϕ -mine on N ', kus ' ϕ -mine' tähistab mõnda tegu ning ' N ' väljendab normatiivset mõistet, samaväärne lausega 'On fakt, et ϕ -mine on N '. Tasub tähele panna, et nõnda määratletud hüper-deflatsiooniline faktikäsitlus on nõrgem kui deflatsiooniline faktikäsitlus, mis tunnustab samaväärseks laused "' ϕ -mine on N ' on tõene' ja "' ϕ -mine on N '"

⁶ Ka Wedgwood (2007a, 136–144) seletab konstitutiivsust loomuse kaudu, kuid loomuse selgitamiseks kasutab ta rohkem metafüüsilist aparatuuri kui siin tarvilikuks peetakse. Minu Wedgwoodi käsitluses punktis 6.1 see erinevus rolli ei mängi.

on fakt? Leidub mittekognitivistlikke teooriaid, mis ei omista normatiivsetele lausetele tõeväärtusi ning ka neid ei soovita siin eos välja jätta. Ammugi on hüper-deflatsiooniline lähenemine nõrgem sellisest faktikäsitusest, mille järgi on normatiivsete faktide olemasolu see, mis teeb normatiivsed laused tõeseks.

Eelpoolöeldut arvesse võttes saame anda esialgse määratluse konstitutiivsele normatiivsusele:

- (3) *X* on *konstitutiivselt normatiivne* parajasti siis, kui normatiivsed faktid määravad ära *X*-i loomuse.

Äsja kasutatud vormeli abil võib selle sõnastada järgmiselt: ϕ -mine on konstitutiivselt *N* parajasti siis, kui *N* määrab selle, mis ϕ -mine olemuslikult on. Rakendatuna tähendusele võime öelda, et tähendus on konstitutiivselt normatiivne parajasti siis, kui tähenduse määravad ära teatud normatiivsed faktid. Näiteks see, et 'kass' tähendab *kass*, on ära määratud teatud normatiivsete faktide poolt. Hüperdeflatsioonilise faktikäsituse taustal võib paista, nagu tammuks see määratlus paigal, kuid tegelikult see ei ole nii. See faktikäsitus võimaldab ontoloogilise tõusu (või languse, kuidas keegi soovib), ta laseb meil liikuda normatiivsete mõistete juurest faktide juurde. Väite (3) tuum seisneb konstitutiivsuse sidumises loomuse määramisega, tegu on väite (2) rakendusega normatiivsusele. Pean antud lähenemise vooruseks, et täiesti lahtiseks on jäetud see, mida endast kujutavad normatiivsed faktid. Hüperdeflatsiooniline faktikäsitus on küll nõrk, ent sellele pole keelatud lisada sisukat teooriat normide kohta. Nii on väide, et leidub tähendust fikseerivaid normatiivseid fakte, kooskõlas erinevate käsitustega nende normatiivsete faktide kohta. Kui võtta omaks teatavat laadi ekspressivism, siis võiks näiteks olla tegemist faktidega selle kohta, mida lausungitega soovitakse väljendada; kui võtta omaks mõni preskriptivismi vorm, siis on nendeks faktideks näiteks kogukondlikud ettekirjutused korrektse keelekasutuse kohta; kui lähtuda mõnest normatiivse realismi mittereduktiivsest vormist, siis võib olla tegu taandumatute faktidega, indiviidist sõltumatu maailma täisväärtuslike osadega. Ka antirealism faktide suhtes on ühitatav hüperdeflatsioonilise faktikäsitusega, sest võib tunnustada fakte nõrgas mõttes ning eitada nende olemasolu tugevas mõttes. Antirealism normatiivsete faktide suhtes loob omapärase dialektika: kõigepealt leitakse, et *X*-i olemuse määravad normatiivsed faktid, seejärel väidetakse, et kuna normatiivseid fakte (tugevas mõttes) ei eksisteeri, tuleb tunnustada antirealism *X*-i suhtes.

Jätame nüüd faktid mõneks ajaks kõrvale ning pöörame tähelepanu ka ühele teisele seotuse viisile, millele sai vihjatud alalõigu alguses, kui juttu tehti reeglitest. Laialdaselt on tuntud eristus *regulatiivsete* ning *konstitutiiv-*

sete reeglite vahel.⁷ John Searle'i versioonis sätestavad regulatiivsed reeglid, kuidas tuleks mingi nähtuse suhtes toimida, konstitutiivsed reeglid aga loovad selle tegevuse enda. Erinevus konstitutiivsete ja regulatiivsete reeglite vahel seisneb selles, et esimesed loovad uusi käitumisvorme ning teised reguleerivad juba olemasolevat käitumist. Näiteks võib tuua erinevuse etiketi ehk käitumisreeglite ja mängureeglite vahel. Searle'i enda sõnul: "Regulatiivsed reeglid reguleerivad eelnevalt olemasolevat tegevust, tegevust, mille olemasolu on reeglitest loogiliselt sõltumatu. Konstitutiivsed reeglid konstitueerivad (ning samuti reguleerivad) tegevust, mille olemasolu on reeglitest loogiliselt sõltuv" (Searle 1969, 34). Loogiline sõltuvus reeglitest ilmneb seeläbi, et antud tegevust ei ole võimalik selle tegevusena kirjeldada, kui neid reegleid ei ole.

Kui normatiivsus, mis esineb tähenduse, sisu või vaimu vallas, on üksnes regulatiivne, siis ei ole nimetatud nähtused olemuslikult normatiivsed. Sellisel juhul on tähendus, sisu ja vaim olemas reeglitest sõltumatult ning järelilikult konstitueerib neid miski muu. Nähtus on oma loomult normatiivne vaid siis, kui see normatiivsus on talle konstitutiivne.

4. Mis on normatiivsus?

Eristus konstitutiivsuse ja regulatiivsuse vahel puudutab normatiivsuse ja mõne nähtuse omavahelise seose iseloomu. See ei ütle meile veel, mis on normatiivsus. Üldiselt on kombeks normatiivsete mõistete seas eristada kahte suurt tüüpi (vt Engel 2001, 45, kes märgib, et samalaadse jaotuse võib leida juba Brentanolt): deontilised mõisted ning väärtustavad mõisted. *Deontilisi* normatiivseid mõisteid rakendatakse esmajoones selleks, et suunata käitumist, nende abil tehakse ettekirjutusi, keelatakse, lubatakse, reguleeritakse. Deontiliste hulka kuuluvaks on peetud selliseid mõisteid nagu *peaks*, *kohustus*, *korrektne*, *õige* ning *nõue*. *Väärtustavaid* ehk hinnangulisi normatiivseid mõisteid rakendatakse esmajoones selleks, et kutsuda esile pigem tundeid ja suhtumist kui otseseid tegusid. Engel toob siin näiteks sellised mõisted nagu *hea*, *ihaldusväärne*, *väärtuslik* jt.

Normatiivsus, mida omistatakse tähendusele, sisule või vaimule, tundub paljudele kuuluvat eeskätt esimesse tüüpi. Vaevalt peab keegi sõnade tähendusi heaks või ihaldusväärseks, küll aga on laialdaselt levinud arusaam, et tähendused kohustavad meid sõnu teatavalt viisil kasutama. Deontilist normatiivsust seletatakse harilikult lahti *preskriptiivsuse* ehk ettekirjutuslikkuse kaudu. Näiteks Anandi Hattiangadi (2006, 221) sõnul erinevad normatiivsed väited deskriptiivsetest selle poolest, et "normatiivsed väited ütlevad meile,

⁷ Vt (Rawls 1955), (Midgley 1959), (Searle 1969), ning kriitilist analüüsi artiklis (Glüer ja Pagan 1999).

mida teha, kuid mITTennormatiivsed väited lihtsalt kirjeldavad, kuidas asjad on". Ka Whitingi (2007, 134) järgi juhivad normatiivsed väited meie tegevust. Ralph Wedgwoodi (2002, 268) määratluse kohaselt on "mõned mõistet normatiivsed, kuna nende mõistete konstitutiivseks tunnuseks on see, et nad täidavad teatud praktikates regulatiivset rolli". Oma raamatus normatiivsusest (Wedgwood 2007a) keskendub ta normatiivsusele, mida väljendatakse mõiste *peaks* [ought] kaudu. See on deontiline *peaks*, mis teeb ettekirjutusi ning reguleerib.

Kuid miks mõistetakse normatiivsust just ettekirjutuslikkuse kaudu? Glüeri ja Wikforssi selgituse kohaselt on tegemist ettekirjutustega teatud tegude sooritamiseks, näiteks väidete esitamiseks või mõtete mõtlemiseks, eeldusel, et teatud sammud on juba astunud.

Üheskoos peaaegu kõikidega selles diskussioonis peame me asjassepuutuvat normatiivsust loomult *ettekirjutuslikuks*. ... nõnda on ka täiesti loomulik toimida. Kui kõne all on normatiivsus, siis satuvad keelelised tähendused ning vaimsed sisud ühtviisi vaatluse alla üksnes keeleliste lausungite või mõtete tähenduste ning sisudena, see tähendab, meie sooritustena. On loomulik, et asjassepuutuvad normid tunduvad olevat need, mis 'juhivad' meie sooritusi, normid, mille ni meie *peaksime* nende subjektidena küündima. (Glüer ja Wikforss 2009a, 32)

Nende meelest on selline normatiivsuse tõlgendus loomulik ning tõepoolest, normide puhul on oluliseks peetud nende "sundivuse" aspekti. Lisaks, et ettekirjutuslikkus sobib hästi selle väljendamiseks, kuna ta on piisavalt üldine, et hõlmata endasse ka teisi deontilise normatiivsuse aspekte. Niihästi lubamist, keelamist kui reguleerimist võib vaadelda teatavate ettekirjutuste andmisena.

Edasises toetun niisiis arusaamale, et vaatlusalune normatiivsus on preskriptiivne; ta kirjutab ette, kuidas peaksime toimima. Vaid niiviisi mõistetud normatiivsus osutub filosoofiliselt tülilikaks. Meenutage Hume'i ja Mackie põhjendusi normatiivsuse erilise kohta, millega artikkel algas. Just ettekirjutuslikkus⁸ on see, mis tekitab lünga naturalismi ning normatiivseks peetud nähtuste vahele (Hattiangadi 2006, 226).

Võidakse arvata, et ettekirjutuslik normatiivsus ei saa olla konstitutiivne. Kui lähtuda eelnevalt sissetoodud eristusest regulatiivsete ja konstitutiivsete reeglite vahel, siis paistab, et ettekirjutusi teevad regulatiivsed reeglid, mis aga ei konstitueeri nähtust. Klassikaline, keskmise perioodi Wittgensteinist ja von Wrightist lähtuv arusaam konstitutiivsetest reeglitest ongi selline, et need konstitueerivad nähtuse, kuid ei anna otseseid tegevusjuhiseid (Glüer

⁸ Artikli viiendas osas esitatakse täiendavaid täpsustusi, kuidas tuleks seda ettekirjutuslikkust mõista.

ja Pagin 1999, 214).⁹ Tegevusjuhiseid saab anda praktikale, mis on juba eelnevalt konstitueeritud. Kui selline klassikaline vaade on õige, siis peaks olema võimalik konstrueerida argument niiviisi konstrueeritud normatiivsuse vastu: eeldame, et nähtus *A* on normatiivne konstitutiivse ettekirjutuslikkuse mõttes, seejärel väidame, et see, mis on konstitutiivne, ei saa olla ettekirjutuslik, ning jõuame järeldusele, et nähtus *A* ei olegi normatiivne.

Siiski ei saa argument mõne nähtuse normatiivsuse vastu olla nii lihtne. Esiteks võib esineda konstitutiivseid reegleid, mis kätkevad endas ettekirjutusi (Hattiangadi 2007, 55). Sellised oleksid näiteks mõne mängu reeglid, mis kirjutavad mängijale ette, et teatud olukorras peab ta midagi tegema. Ning ehkki on nii, et üksnes neid reegleid järgides on tegu seda tüüpi mänguga, sisaldab reegel endas ikkagi käitumisjuhust. Teiseks tuleks tähele panna, et tegemist on erinevate eristustega. Esimene eristus on regulatiivsete ja konstitutiivsete reeglite vahel, teine eristus on aga konstitutiivsete ja mittekonstitutiivsete faktide vahel. Isegi kui tunnustada, et leidub selliseid regulatiivseid reegleid, mis ei ole konstitutiivsed reeglid, ei tähenda see, et preskriptiivsed faktid ei võiks olla millegi suhtes konstitutiivsed.

Järgnevas lähtutakse eeldusest, et preskriptiivsetena mõistetud normatiivsuse konstitutiivsusele pole mõistelisi takistusi. Vaatluse alla tuleb küsimus, kas tähendust, sisu ja vaimu konstitueerivad preskriptiivsed faktid. Mõistagi ei saa nii fundamentaalsele küsimusele antud artikli piirides ammendavalt vastata, kuid peamisi positsioone esile tuua ning neid argumenteeritult vaadelda on võimalik küll.

5. Tähenduse normatiivsus

Ettekujutus sellest, et tähendus võiks olla normatiivne,¹⁰ jõudis keelefilosoofias tähelepanu keskmesse pärast Saul Kripke tõlgendust reeglijärgimise analüüsile Wittgensteini *Filosoofilistes uurimustes* (Wittgenstein 1958, Kripke 1982). Kripke konstruktsioonis on küsimus selles, millised faktid määravad ära selle, mis tähenduses kõneleja väljendit kasutab. Ilmneb, et sobivaid kandidaate ei leidu, iseäranis ei piisa tähenduse määramiseks asjaolust, et sõnu pelgalt kasutatakse teatud viisil või et kõnelejal on kalduvus neid teatud viisil kasutada. Viimase seisukoha, dispositsionalismi vastu väideldes rõhu-

⁹ Glüer ja Pagin (1999) pakuvad välja konstitutiivsete reeglite käsituse, mille kohaselt on reeglid praktika suhtes konstitutiivsed siis, kui selles praktikas osalemise tarvilikuks tingimuseks on, et need reeglid oleksid toimija suhtes "jõustunud". Reegli jõustumise täielikku analüüsi nad välja ei paku, kuid keskset rolli mängib seal see, et toimija tunnustab reegli kehtivust enda suhtes.

¹⁰ Tähenduse normatiivsus on mitmete filosoofide meelest lausa enesestmõistetav tõsiasi. Toetust tähenduse normatiivsusele (mitmes eri mõttes) võib täheldada järgmiste autorite tekstides: Crispin Wright (1986), John McDowell (1984), Simon Blackburn (1984), Michael Dummett (2003), Robert Brandom (1994, 2000) ning Lance ja O'Leary-Hawthorne (1997).

tab Kripke tõlgendus tähenduse normatiivsust: oluline pole mitte see, kuidas sõnu kasutatakse, vaid kuidas neid tuleks kasutada.¹¹ Vastav, sagedasti viidatud kirjakoht Kripke raamatus on järgmine:

Oletame, et ma pean '+' all silmas liitmist. Millises suhtes on see eeldus ning küsimus, kuidas ma vastan probleemile '68+57'? Dispositionalist esitab sellele suhtele *kirjeldava* seletuse: kui '+' tähendas liitmist, siis ma vastan '125'. Ent see ei ole õige seletus sellele suhtele, mis on *normatiivne*, mitte *deskriptiivne*. Asi pole selles, et kui ma pidasin '+' all silmas liitmist, siis ma *vastan* '125', vaid selles, et kui ma kavatsen olla kooskõlas oma '+' varasema tähendusega, siis ma *peaksin* vastama '125'. ... Tähenduse ja kavatsuse suhe tulevastesse tegudesse on *normatiivne*, mitte *deskriptiivne*. (Kripke 1982, 37)

Selle arusaama kohaselt esitab sõna kasutamine kooskõlas tema varasemate kasutustega meile ettekirjutusi kasutada seda sõna teataval viisil. Teisisõnu — asjaolust, et sõna omab kõneleja jaoks teatud tähendust, järeldub, kuidas kõneleja *peaks* seda sõna kasutama.

5.1 Korrektsus

Hilisemates aruteludes on Kripke poolt tähelepanu keskmesse tõstetud tähenduse normatiivsust tuletatud väljendi kasutuse korrektsuse tingimustest. Kuid erinevalt Kripkest, kes pidas normatiivseks suhet varasema ja hilisema sõnakasutuse vahel, peetakse põhilisemaks suhet sõnakasutuse ja tähenduse vahel samal ajahetkel (Boghossian 1989, 513). See, millistel tingimustel saame kasutada sõnu samas tähenduses erinevatel ajahetkedel, sõltub sellest fundamentaalsemast suhtest. Boghossian mõistab tähenduse normatiivsuse teesi nõnda, et väljendi korrektsuse tingimusest järelduvad normatiivsed faktid väljendiga ümberkäimise kohta:

Eeldame, et väljend 'roheline' tähendab *roheline*. Sellest järgneb vahe- tult, et väljend 'roheline' rakendub *korrektselt* ainult *nendele* asjadele (rohelistele) ja mitte *nondale* (mitterohelistele). Tõsiasi, et väljend midagi tähendab, implitseerib niisiis terve hulga *normatiivseid* tõdesid minu käitumise kohta selle väljendi suhtes: nimelt et korrektselt kasutan ma seda vaid teatavatele objektidele ja mitte teistele rakendatuna. (Boghossian 1989, 513)¹²

¹¹ Kripke tõlgendust Wittgensteinile on omakorda tõlgendatud erinevalt. Martin Kusch (2006) näiteks kaitseb seisukohta, mille järgi Kripke Wittgenstein ei pooldanud tähenduse normatiivsust.

¹² Boghossian (1989, 513) lisab, et korrektsuse tingimustest rääkimine ongi rääkimine tähenduse normatiivsusest: "Tähenduse normatiivsus osutub siis teisisõnu lihtsalt uueks nimeks tuttavale tõsiasjale, et ... tähenduslikud väljendid omavad *korrektse* kasutuse tingimusi." Hiljem on ta seda samastamist pidanud eksitavaks (Boghossian 2005, 208) ning võtnud

Vaatlen järgnevalt küsimust, kas Kripke Wittgensteinist lähtuv arusaam tähendusest ehk täpsemalt tõsiasi, et väljendi kasutamisel on korrektsuse tingimused, toob endaga kaasa tähenduse konstitutiivse normatiivsuse teesi (3) mõttes. Glüer ja Wikforss (2010) eristavad kahte viisi, kuidas normatiivsus seondub tähenduse ja sisuga. Esimesel juhul on tegemist tähenduse või sisu poolt sigitatud [*engendered*] normatiivsusega, mille korral normatiivsed tagajärjed (kohustused, ettekirjutused vms) sugenevad väljendi tähendusest või vaimuseisundi sisust. Teisel juhul on tegu tähenduse või sisu määrava [*determining*] normatiivsusega, mille puhul normid määravad ära tähenduse või sisu. Glüeri ja Wikforssi jaoks väljendavad mõlemad juhud tähenduse või sisu olemusliku normatiivsuse teesi, kuivõrd sigitatud normatiivsuse korral on tähendusele või sisule olemuslik, et tal on normatiivsed tagajärjed, ning määrava normatiivsuse puhul on tegemist tähenduse või sisu loomuse määramisega normide poolt. Mina soovitan leian, et kui lähtuda rangelt teesist (3), siis saab sigitatud normatiivsuse konstitutiivse normatiivsuse alt välja arvata. On hästi teada, et see, et millelgi on normatiivseid tagajärgi, ei pruugi muuta seda asja ennast veel normatiivseks (Horwich 1998, 188). Nagu Glüer ja Wikforss sigitatud normatiivsust mõistavad, on sel puhul tähendus või sisu juba eelnevalt millegi muu poolt konstitueeritud — normatiivsed tagajärjed tulenevad, olgugi et olemuslikult, juba ära määratud tähendusest või sisust. Sel juhul aga ei määra normatiivsed faktid tähenduse või sisu loomust. Sigitatud normatiivsus jätab avatuks võimaluse, et tähenduse või sisu loomus on konstitueeritud täiesti mitternormatiivsete faktide poolt.

Kripke Wittgensteini arusaam tähenduse normatiivsusest ning korrektsuse tingimustega seostatud normatiivsuse kaalutlused on sigitatud normatiivsuse, mitte määrava normatiivsuse alaliik (Glüer ja Wikforss 2010). See-ega, kui lähtuda sellest, kuidas tähenduse normatiivsuse kaitsjad on oma seisukohti esitanud, siis saab juba arutelu praeguses astmes väita, et tähendus ei ole normatiivne konstitutiivses mõttes. Kuid kas oleks võimalik korrektsuse tingimustega seotud normatiivsusest tuletada tähendust määravat normatiivsust? Üks võimalus jõuda korrektsuse tingimustest tähendust konstitueerivate faktideni on arutleda järgmiselt: eeldame, et väljendi tähendus seisneb selles, kuidas teda tuleks korrektselt kasutada. Väljendi tähendus on siis antud korrektse kasutuse tingimusega, mis mainib korrektse kasutuse kohta käivaid normatiivseid fakte. Need on sõnastatud deontilise 'peaks' abil, selle kaudu, kuidas keegi peaks vastavat väljendit kasutama. Niiviisi mõistetult on korrektsuse tingimuste normatiivseid tagajärgi võimalik võtta ka tähendust määravate ettekirjutustena.

omaks seisukoha, et keeleline tähendus ei ole normatiivne, ent vaimne sisu võib seda olla, kuivõrd sisu mõistetakse tema rolli kaudu uskumustes (Boghossian 2003).

Järgnevalt vaatlen viimastel aastatel esile kerkinud niinimetatud *antinormativistlikku* suundumust nagu see esineb peamiselt Kathrin Glüeri, Åsa Wikforssi ning Anandi Hattiangadi töödes. Üks peamine strateegia, mida semantilise normatiivsuse vastu väitlejad kasutavad, on rõhutus, et see, mida peetakse semantiliseks normatiivsuseks, on tegelikult mõni muu normatiivsuse vorm, mis ei ole filosoofiliselt probleemaatiline (näiteks Kusch 2006, 52 kirjeldab seda strateegiat niiviisi). Tutvustan seda osa antinormativistlikust kriitikast, mis püüab näidata, et sellest, et teatud väljendi kasutused on korrektsed ning teised on ebakorrektsed, ei järeldu tähenduse normatiivsus ka mitte sigitatud normatiivsuse mõttes. Olgu märgitud, et see kriitika ei eelda, et normatiivseid tagajärgi peetakse tähendust määravaks eelmises lõigus kirjeldatud viisil. Ent kui see kriitika on õige, saab sellest omakorda järeldada, et isegi kui korrektsuse tingimustest on võimalik välja lugeda tähendust konstitueerivaid fakte, ei muudaks see tähendust normatiivseks.

Tähenduse normatiivsuse kaitsjate meelest on tähendus normatiivne ainult seetõttu, et väljendi tähendus toob endaga kaasa normatiivseid ettekirjutusi selle kohta, kuidas on korrektne väljendit kasutada. Näiteks sellest, et 'kass' tähendab meie jaoks *kassi*, järeldub, et meie jaoks on korrektne rakendada sõna 'kass' kassidele. Kas see on normatiivne asjaolu, st kas sellest järeldub, et me *peaksime* seda väljendit vastaval kombel kasutama? Üldiselt arvatakse, et me peaksime rakendama väljendeid nendele asjadele, mille suhtes neid on korrektne rakendada. Åsa Wikforss (2001, 205) sellega aga ei nõustu. Pelgast asjaolust, et meie väljend 'kass' on korrektne kassi kohta, ei järeldu, et me peaksime seda väljendit kassidele rakendama. Et selline järeldus sugeneks, on tarvis lisaemeldust, näiteks eeldust, et soovitakse väljenduda korrektselt: "Igaüks, kes soovib väljenduda korrektselt ning peab väljendiga 'a' silmas A-d, peaks rakendama väljendit 'a' üksnes A-dele." Wikforss väidab, et seesugused lisaemeldused on pragmaatilised, mitte semantilised. (Keele pragmaatilised aspektid seonduvad konteksti ja muude tegurite mõjuga keelekasutuse arusaadavusele, semantilised aspektid aga on need, mis puutuvad üksnes tähendusse.) Ta kirjeldab olukorda, kus keegi peab ekslikult lehma hobuseks ning lausub "Näe, hobune". Tegemist on küll eksimusega, aga mitte mõne semantilise normi rikkumisega, kuivõrd kõneleja väljendas korrektselt oma (ebakorrektselt) uskumust, et tegemist on hobusega (Wikforss 2001, 205–206).

Pragmaatiliste normide ülesandeks on suhtlemise hõlbustamine. Ettekirjutused, mida sellised normid keelekasutusele teevad, on hüpoteetilised, nad kehtivad isiku jaoks vaid siis, kui kehtivad teatud tähenduse suhtes välised, pragmaatilised tingimused: kui isik soovib saavutada teatud tulemust,

näiteks edukalt suhelda (Bilgrami 1993, 135).¹³ Selle arusaama kohaselt osutub tähenduse norm “Kui tahad, et sind mõistetaks, oleks tark rääkida teatud viisil” seega analoogiliseks selliste normidega nagu “Kui sa tahad terve olla, siis ära käi talvel ringi paljapäi”. Sedalaadi soovituslike hüpoteetiliste normide näol aga ei ole tegemist otseselt tähendusest sugenevate normatiivsete ettekirjutustega. Viimased peavad olema kategoorilised ettekirjutused, mis kehtiksid konkreetsetest tingimustest või indiviidi eesmärkidest sõltumatult (Boghossian 2005, 207; Hattiangadi 2006, 228).

Miks peaksid tähendusest sugenevad normatiivsed ettekirjutused olema just kategoorilised? Toetudes Richard Hare’i (1952) hüpoteetilise imperatiivi analüüsile, põhjendab Hattiangadi (2006, 228) seda asjaoluga, et hüpoteetiline ettekirjutus on oma loomult tegelikult deskriptiivne. Ehkki pealtnäha on tegu ettekirjutustega, kirjeldavad eelnevalt esitatud näited hoopis asjaolu, et mõistetav inimene kõneleb teatud viisil, ning asjaolu, et terve inimene ei kõnni paljajalu lumel. Kui see analüüs kehtib, siis ei väljendagi hüpoteetilised ettekirjutused normatiivseid asjaolusid.

Hilisemas käsitluses on Hattiangadi (2007, 182–184) põhjenduse fookus nihkunud teistsugusele viisile, kuidas kategooriline ja hüpoteetiline *peaks* inimest motiveerivad. Täpsemalt lähtub ta arusaamast, et tõeliselt normatiivseid väiteid ei saa tuletada kirjeldavatest väidetest seetõttu, et normatiivsed väited on erilisel moel seotud inimese motivatsiooniga. Selle arusaama järgi, mida mõnikord kutsutakse “motivatsiooniliseks internalismiks”, on ‘peaks’-i sisaldav enesekohane otsustus inimest sisemiselt motiveeriv. See tähendab, et kui keegi otsustab, et antud juhul peaks ta ϕ -ima, siis on ta paratamatult ühtlasi motiveeritud ϕ -ima. Sel taustal mõistab Hattiangadi (2007, 183) kategoorilist ettekirjutust sellise väitena, mis motiveerib inimest iseenesest, sõltumata tema soovidest. Seevastu hüpoteetiline ettekirjutus paneb inimese teatud viisil käituma eeldusel, et tal on selleks vastav soov. Need, kes soovivad näidata lünga esinemist normatiivse ja naturaalse vahel, peavad Hattiangadi järgi käsitama normatiivsust kategoorilisena, kuivõrd ainult kategoorilise normatiivsuse kohta saab väita, et ‘peaks’ ei tulene ‘on’-ist.

Oluline osa antinormativistlikust strateegiast on ka selle asjaolu rõhutamise, et ‘korrektne’ ja ‘ebakorrektne’ ei pruugi alati väljendada deontilist normatiivsust (Glüer 1999, §7; Glüer 2001, 60; Wikforss 2001, 206; Hattiangadi 2006, 224–225; Hattiangadi 2007, 59–60). Nimelt võib korrektse ja ebakorrektse vahetegu vaadelda kui standardi esitamist, mille alusel jagatakse väljendite kasutused kahte rühma. Ning see tõsiasi, kas antud kasutus langeb korrektsete kasutuste rühma või ebakorrektsete kasutuste rühma, on oma loomult deskriptiivne, mitte normatiivne.

¹³ Lisaks Bilgramile (1993) rõhutavad asjaomaste normide hüpoteetilist iseloomu ka näiteks Baldwin (1993), Wikforss (2001), Glüer (2001) ja Hattiangadi (2006, 2007).

Kirjelatud antinormativistliku lähenemise võib võtta kokku väitega, et väljendi korrektsuse tingimustest järgneb tähenduse normatiivsus vaid siis, kui korrektsuse tingimused on kas kategooriliselt ettekirjutuslikud või seisneb nende rikkumine mõne semantilise normi rikkumises, kuid seda ei ole tähenduse normatiivsuse kaitsjad veel veenvalt näidanud.¹⁴

5.2 Reeglid

Kuid naaskem tähendust määrava normatiivsuse juurde. Milline võiks olla teooria, mis peab tähendust otseselt normatiivselt määratuks? Glüeri (2010) järgi on kõige populaarsemaks selliseks lähenemiseks Wittgensteiniga¹⁵ seostatud arusaam, mille kohaselt määrab keeleväljendi tähenduse reegel, mis sedastab, kuidas tuleb seda kasutada. Ka Michael Dummett on üks neid filosoofe, kes rõhutavad sõna tähenduse konstitueeritust reeglite poolt:

Keele kasutamine ning mängu mängimine ei sarnane juuste kammi-
mise ning vannis käimisega. Viimast kahte asja võidakse teha nii nagu
meeldib, ja seda ikkagi teha. Aga kui mäng kaotab oma reeglid, siis ei
ole ta enam mäng ning kui kaovad ära sõna õige ja vale kasutus, siis
kaotab sõna oma tähenduse. (Dummett 2003, 144)

Sellist arusaama pooldav tähenduse normatiivsuse kaitsja peab näitama kahte asja, nimelt et (a) need reeglid suudavad määrata tähendust ning et (b) need reeglid on tõeliselt normatiivsed. Mõlema osas on võimalik õigustatud kahtlus.

Üks võimalus punkti (a) kritiseerimiseks on tunnistada keelereeglite olemasolu, kuid väita, et need pigem järelduvad eelnevalt fikseeritud tähendusest, mitte ei määra seda. Ent on ka neid, kelle meelest on reeglid keele suhtes kõrvalised, kes teisisõnu rakendavad “puuduvate reeglite strateegiat” (Kusch 2006, 54). Sel juhul seatakse kahtluse alla vastavate reeglite olemasolu või nende olulisus keele jaoks. See strateegia vastustab otseselt arusaama, et keelt kõnelda tähendab järgida reegleid. Vastuseks sellele väidetakse,

¹⁴ Korrektsuse tingimuste antinormativistlik käsitlus on viimasel ajal tekitanud elavat vaidlust, mille detailsem vaatlus ei mahu käesoleva artikli raamidesse (vt näiteks kriitikat artiklitest Whiting 2007, 2009 ning antinormativismi kaitset artiklitest Hattiangadi 2009, Miller 2010). Vaidluse käigus on teese täpsustatud ning normativismi kaitsjad on oma seisukohti mõnevõrra pehmandanud, kuid minu meelest pole antinormativistide kriitikat seni õnnestunud tagasi tõrjuda.

¹⁵ Glüer ja Wikforss (2009b) kaitsevad tõlgendust, mille järgi pooldas Wittgenstein vaadet, et väljendi tähenduse määravad reeglid, üksnes oma nn keskmisel perioodil. Erinevalt üldlevinud tõlgendusest, mille kohaselt lähtus Wittgenstein sellest vaatest ka oma *Filosoofilistes uurimustes*, väidavad nemad, et reeglijärgimise kaalutluses vaidles Wittgenstein oma varasemate vaadetega ning hülgas seisukoha, et keele kõnelemine seisneb reeglite järgimises.

et keel ei hõlma konstitutiivselt reegleid. Kusch toob siin näiteks Davidsoni, kes väidab: “Sõnu õpitakse enamasti kasutama õppimata eksplitsiitselt ühtegi reeglit. ... Kõneledes me ei järgi harilikult mingit protseduuri.” (Davidson 2001, 113–114). Ehkki Davidson lähtub oma keelekäsituses, mis eitab jagatud praktikate ja konventsioonide olemuslikkust tähenduse määramisel, talle spetsiifilistest eeldustest, on selle tsitaadi näol tegemist päris tervemõistusliku seisukohaga.

Otseselt seondub meie praeguse teemaga punkt (b). Isegi kui eeldada (a)-d, mis on küsimus teooria üldisest kehtivusest, jääb õhku küsimus, miks peaksid need reeglid olema normatiivsed. Reeglite normatiivsus ei järeldu automaatselt sellest, et tegemist on reeglitega. Reeglitest saab rääkida mittenormatiivses ja normatiivses mõttes. Esimeses mõttes on reegli näol tegemist kas mõne protsessi toimumist kirjeldava seaduspärasusega või millegi hindamise standardi ehk kriteeriumiga. Teises mõttes on reegel eeskiri, mis teeb ettekirjutusi. Vaid teises mõttes on tegemist normatiivsete reeglitega. Võib olla nii, et reeglid määravad tõepoolest tähenduse, kuid vaid selles mõttes, et nad annavad pelgalt korrektse kasutuse standardi. Sellest aga ei järeldu veel tähenduse normatiivsus. Et tähendus oleks normatiivne, peab keeleväljendi tähenduse ära määrama ettekirjutuslik reegel.

Kuid pole sugugi ilmne, et me keelt kasutades sedalaadi ettekirjutusi üldse järgime. See aga peaks nii olema, kui need ettekirjutused tähendust määravad. Levinud on eristus pelga *reeglile vastavuse* ning tõelise *reeglijärgimise* vahel (nt Quine 1972, 442; Bloor 1997, 43). Reeglile vastavuse puhul käitatakse viisil, mis on antud reegluga kirjeldatav. Eelnenud eristuse valgel võib öelda, et siin on tegu lihtsalt seda käitumist kirjeldava mittenormatiivse seaduspärasusega. Tõelise reeglijärgimise puhul tunneb reegli järgija seda reeglit ning ta käitub sihilikult vastavalt sellele reeglile.¹⁶ Samas ei suuda keeleväljendi kasutaja harilikult sõnastada seda reeglit, mida ta selle arusaama kohaselt järgima peaks. Ta ei pruugi seda isegi ära tunda, kui talle see reegel esitada.¹⁷ Seega ei saa ka öelda, et ta saab seda sihilikult järgida ning sel juhul

¹⁶ Sedalaadi eristust on sageli omistatud ka hilisele Wittgensteinile (nt Baker ja Hacker 2009, 136; Hacker 1986, 250; Glock 1996, 324). Ehkki keskmise perioodi Wittgensteinilt on selline või sellele lähedane eristus leitav (Wittgenstein 1974, §61; Wittgenstein 1969, 13–15), ei sobi sellisest vaheteost lähtumine hästi kokku Wittgensteini hilise perioodi keelekäsitusega (vt Glüer ja Wikforss 2009b, 156–160). Bloor (1997, ptk 4) näeb samuti konflikti selle eristuse ning Wittgensteini muude väljütlemiste vahel ning püüab seda lahendada.

¹⁷ Glüer ja Wikforss (2009b, 153) toovad selle fenomenoloogilise kaalutluse esile kui ühe põhjuse, miks Wittgenstein loobus oma vaatest, et reeglid määravad tähenduse. Tema teiseks põhjuseks oli asjaolu, et see viib lõputusse regressi: reegli sõnastamine või väljendamine eeldab väljendite kasutamist ning neid väljendeid saab mitmeti tõlgendada; kui õige tõlgenduse väljavalimiseks tuleb omakorda toetuda reeglitele, siis pole regressist pääsu (vrd Wittgenstein 1958, §198).

ei ole tegemist tõelise reegljärgimisega.

Vastuseks sellele probleemile võib tähenduse normatiivsuse kaitsja väita, et sellisel juhul on reegli järgimine implitsiitne — reeglid asuvad subpersonaalsel tasandil ning juhivad meie keelekasutust ilma, et me neid teadvustada saaksime. Kuid implitsiitse või vaikiva teadmise mõttes me siiski teame neid reegleid. Tõepoolest leidub mitmeid kognitiivteaduslikke käsitlusi, mis postuleerivad, eriti Chomsky mõjul, vaikiva teadmise keele grammatikast (vt nt ülevaadet artiklist Davies 1989). Ent nendest käsitlustest ei ole normatiivsuse kaitsjale abi. Esiteks ei ole reeglite vaikiv teadmine sugugi sama, mis reegljärgimine, isegi kui see on enamat kui pelk reeglile vastavus. Teiseks ei ole subpersonaalselt esitatud reeglid normatiivsed — nad ei tee ettekirjutusi keelekasutuse kohta, vaid panevad meid niimoodi kõnelema nagu me kõneleme.

Võib järeldada, et ka reeglitest ei ole tähenduse normatiivsuse kaitsjale abi. Et tähenduse konstitutiivset normatiivsust saaks tuletada keele reeglitest, peaks väljendi tähendus olema määratud reegluga, mis kirjutab ette, kuidas tuleks seda väljendit kasutada. Kui tähendus on niiviisi määratud, peaksime keelt kasutades neid reegleid järgima, kuid keelekasutuse fenomenoloogia sellele kinnitust ei anna.

Tähenduse normatiivsuse teema lõpetuseks arutlen selle üle, millised võiksid olla üldised kaalutlused tähenduse normatiivseks pidamisel. Milline üldse võiks olla normatiivsuse roll tähenduse seletamisel? Ühelt poolt võib normatiivsust võtta kui midagi, mida tähenduse käsitus peab seletama, teiselt poolt võidakse normatiivsusele endale anda seletuslik roll. Näiteks kui väita, et keele väärkasutust on võimalik seletada vaid normatiivsete faktide abil, siis mängib normatiivsus seletavat rolli.¹⁸ Tasub tähele panna, et normatiivsus ei saa asuda korraga mõlemas rollis. Kui tähenduse normatiivsust seletada normatiivsete faktidega, siis on see seletus tsirkulaarne. Paremal juhul võib siis olla tegemist selgitusega, milliste asjaolude tõttu on tähendus normatiivne, aga mitte tähenduse põhjapaneva teooriaga. Mis puutub normatiivsuse seletuslikku rolli, siis siin tuleks olla väga tähelepanelik. Tuleb vaadata, kas seda rolli, mida on peetud omaseks normatiivsusele, täidavad mingid faktid või omadused tänu sellele, et nad on normatiivsed, või täidavad seda need asjad, mida normatiivsus varjuna saadab (reeglid, korrektsus vms). Kui ilmneb, et teoorias mängivad tegelikku seletuslikku rolli just need teised asjad, siis normatiivsus ise seletuslikku rolli ei täidagi. Lisaks pakuvad korrektsuse tingimuste ja reeglite normatiivsusest lahutamisele toetust artikli käesolevas alaosas esitatud kaalutlused. Mis puutub normatiivsuse-

¹⁸ Juhul, kui normatiivsuse seletusliku ülesande saab täita mitternormatiivsete vahenditega (näiteks kui õnnestub anda keeleväljendite väärkasutuse mitternormatiivne teooria), siis tuleb välja, et normatiivsus polnudki selle rolli jaoks tarvilik.

sse kui tähenduse aspekti, mida tähenduse käsitlus peab tingimata hõlmama (Kripke Wittgensteinilt võib sellise kaalutluse leida), siis see normatiivsuse roll sõltub otseselt sellest, kas tähendus on konstitutiivselt normatiivne, ning seda pole veel näidatud.¹⁹

6. Intentsionaalsuse normatiivsus

Lähenen küsimusele vaimu normatiivsuse kohta esmajoones intentsionaalsuse normatiivsuse vaatluse kaudu. Intentsionaalsed vaimuseisundid on sellised seisundid, mis on suunatud mõnele olukorrale maailmas, teisisõnu, neil on sisu. Normatiivsus on tulnud kõne alla vaid intentsionaalsete seisundite juures. Kui ka leidub ilma sisuta vaimuseisundeid, näiteks tundmusi, mis seisnevad sisuta kvalitatiivsuses, on väga raske ette kujutada, mis mõttes võiksid need olla normatiivsed. Muidugi, valu sunnib inimese liikuma valu vältimise suunas, ent see sund on oma loomult põhjuslik, mitte ettekirjutuslik.

Küsiame niisiis: kas intentsionaalsed seisundid on konstitutiivselt normatiivsed? Selline probleemipüstitus hõlmab tegelikult kahte eraldiseisvat küsimust: (I) Kas intentsionaalne *sisu* on normatiivne? (II) Kas intentsionaalsed *seisundid* on normatiivsed? Vastused nendele küsimustele määravad ära normatiivsuse fundamentaalsema allika. Ühel puhul saab intentsionaalset seisundit nimetada normatiivseks selle tõttu, et tal on sisu, mis on konstitutiivselt normatiivne, teisel puhul pärineb sisu normatiivsus intentsionaalse seisundi normatiivsusest.²⁰

Keskendun selles osas ennekõike sisu normatiivsusele ning piirdun seisundite normatiivsuse teemal vaid paari märkusega. Seisundite normatiivsust võib kaitsta peamiselt kahel moel. Üks võimalus, mis on ehk rohkem levinud, on siduda teatud tüüpi intentsionaalne seisund, iseäranis uskumus, normatiivse püüdlusega tõe suunas. Uskumus on sellepärast normatiivne, väidetakse, et uskumuse loomusesse on kätketud ettekirjutus püüelda tõe, see tähendab, uskuda tõeheid propositsioone.²¹ Olen normatiivsuse seost tõega antud ajakirjas juba kritiseerinud (Mölder 2008), mistõttu ei peatu sellel siin pikemalt. Sellise lähenemise probleemi tuum peitub asjaolus, et seo-

¹⁹ Analoogiliselt saab arutleda ka normatiivsuse rolli üle sisu käsitlemisel, kui näiteks eeldada, et vääresituse võimalikkus toob endaga kaasa normatiivsuse.

²⁰ Glüer ja Wikforss (2009a, 33) teevad *sisu* normatiivsuse osas eristuse, mida juba vaatlesin punktis 5.1. Nende järgi leidub kaks viisi, kuidas normativistide meelest võib *sisu* olla normatiivne. Esimesel juhul pärineb normatiivsus sisu korrektsuse tingimustest, teisel juhul on sisu normatiivsus tingitud sisu määravatest normidest. Esimese lähenemise näiteks toovad nad Boghossiani (2003) ja teise näiteks Gibbardi (2003). Vt ka (Engel 2007, 184).

²¹ Sedalaadi lähenemise kohta vt Boghossian (2003, 40), keda kritiseerivad Bykvist ja Hattiangadi (2007) ning Miller (2008). Seisukohta, et tõe on uskumuse normiks, kaitseb Engel (2007).

tus tõega ei pruugi intentsionaalset seisundit veel normatiivseks muuta ning samuti ei ole selge, kas tõega seotud normid üldse kehtivad uskumuse suhtes.

Teine viis intentsionaalsete seisundite normatiivsuse põhjendamiseks on rõhuda asjaolule, et inimeste tõlgendamisel omistatakse neile vaimuseisundeid teatud ratsionaalsuse printsiipidest lähtuvalt (Davidson 1984). Küsimus, kas ratsionaalsuse printsiipide või mistahes printsiipide hõlmatus intentsionaalsete seisundite omistusse muudab need seisundid (või nende seisundite omamise) normatiivseks, on piisavalt keerukas ning mahukas küsimus, et väärida omaette käsitlust ning seetõttu seda küsimust siin rohkem ei lahata.

Pöördume nüüd sisu normatiivsuse juurde. Üks võimalus mõista sisu normatiivsust on väita, et mõtete sisu osutub normatiivseks seetõttu, et mõtete sisude vahelised seosed on normatiivsed. Mõeldes teatud sisuga mõtteid või omistades selliseid mõtteid teistele lähtume me loogika ja ratsionaalsuse normidest. Sellised normid käivad selle kohta, mida mõeldakse, teisisõnu mõtete sisu kohta. Olgu esitatud ka mõned näited selliste normide kohta. Tegemist on Allan Gibbardilt (2003, 86) pärinevate näidete üldistusega, tema näited käisid konkreetsete sisude kohta:²²

- (4) Isik ei peaks tõeks pidama (*accept*), et p ja tõeks pidama, et mitte- p .
- (5) Isik ei peaks tõeks pidama mõtet kujul Fa , etendama mõtet kujul $\exists x(Fx)$, ja mitte tõeks pidama mõtet kujul $\exists x(Fx)$.

Selle arusaama kohaselt on normid sisu suhtes välised. See tähendab, et sisu peab olema konstitueeritud normidest sõltumatult ning normid vaid reguleerivad nendega ümberkäimist mõtlemises. Sellisel juhul on need normid pigem soovituslikud kui konstitutiivsed. Nad käituvad kui soovitusel korrektselt mõtlemiseks. Kuid on võimalik ka vaade, mille järgi sedalaadi normid määravadki ära mõtete sisu. Selline vaade kujutaks endast versiooni normatiivse mõistelise rolli semantikast. Raskeks ülesandeks sellise semantika juures on seletada, millisel viisil on nende normide endi sisu fikseeritud ning tsirkulaarsuse vältimiseks tuleks seda teha mõistete sisust sõltumatult. See ei pruugi olla niisama lihtne. On selge, et küsimus, kas sisu on konstitutiivselt normatiivne, sõltub sel juhul küsimusest, kas konkreetne sisuteooria, normatiivse mõistelise rolli semantika on vastuvõetav. Kuivõrd käesolevas artiklis ei ole võimalik adekvaatselt analüüsida kõiki versioone sellisest semantikast, ei saa ma siin sisu normatiivsuse teesi täielikult tagasi lükata. Ei

²² Gibbard ise jääb oma artiklis siiski kahtlevale positsioonile sisu *konstitutiivse* normatiivsuse küsimuses.

saa välistada võimalust, et mõni selle teesi variant on kaitstav. Piirdun üksnes mõningate kahtluste esitamisega sisu konstitutiivse normatiivsuse suhtes.

Filosoof, kes esimesena meelde tuleb, kui otsida käsitlust, mille järgi normatiivsed faktid asuvad nende faktide seas, mis määravad ära sisu, on muidugi Robert Brandom. Brandomi (1994) järgi pärineb mõiste sisu seda mõistet sisaldavate lausete või uskumuste vahelistest järelduslikest normatiivsetest seostest. Täpsemalt öeldes on mõiste sisu fikseeritud reeglitega, mis sätestavad vastavasisuliste lausete või uskumuste aktsepteerimisega kaasnevad sidumused [*commitments*] ja pälvitused [*entitlements*]. Kuivõrd sidumused ja pälvitused on normatiivsed, on Brandomi järgi intentsionaalsusel normatiivne juur.²³ Normatiivsust ennast mõistab ta sotsiaalse interaktsiooni kaudu, nende praktikate kaudu, kust normid pärinevad ning mis neid alal hoiaavad.

Brandomi teooria on nii mastaapne ja detailne, et selle põhjalikum analüüs vajaks omaette artiklit. Vihjan siin üksnes ühele probleemile, mida selline käsitlus endas kätkeb, toetudes laialt levinud vastuväitele järeldusliku rolli teooriale. Teooriad, mis fikseerivad mõiste sisu või keeleväljendi tähenduse nende järelduslike seoste kaudu, milles ta osaleb, peaksid andma põhimõttelise aluse eristamiseks tähendust määravaid järelduslike seoseid nendest seostest, milles mõiste või keeleväljend osaleb, kuid mis tähendust ei määra (Fodor ja Lepore 1991). Kui sellist alust ei leidu, määravad sisu või tähenduse kõik mõiste või keeleväljendi järelduslikud rollid. Tulemuseks saadakse holistlik teooria, millel on tõsised tagajärjed suhtluse võimalikkuse jaoks, sest kuna inimeste järelduslikud rollid erinevad, ei pruugi keegi jagada sama mõistet või kasutada keeleväljendit samas tähenduses. Fodor ja Lepore. (2001) on rakendanud seda vastuväidet ka Brandomi spetsiifilisele normatiivsele järeldusliku rolli teooriale. Brandom tõepoolest tunnistab holismi sisu määravate normatiivsete seoste suhtes, kuid ta püüab sellegipoolest näidata suhtluse võimalikkust hoiakute *de re* omistamise võimalikkuse kaudu. Seda katset kritiseerib omakorda Whiting (2008), kelle meelest Brandomi ettepanek luhtub.

6.1 Wedgwood ja intentsionaalsuse normatiivsus

Probleemid holistliku lähenemisega sunnivad otsima sellist normatiivset mõistelise rolli teooriat, mille järgi määrab sisu vaid teatud piiratud hulk seoseid. Ühe sellise teooria võib leida Ralph Wedgwoodilt (2007a) ning oma artikli käesolevas osas keskendungi sellele, küsides ennekõike, kas Wedgwoodi

²³ Sidumus (ning eriti pälvitus) pole sama mis ettekirjutus. Võimalik, et lähemalt analüüsides saab näidata, et sidumustega kaasnev *peaks* ei ole ettekirjutuslik. Kui nii, siis sel on tagajärgi nii Brandomi kui Wedgwoodi teooriatele tähenduse või sisu normatiivsuse suhtes. Antud artiklis seda analüüsi siiski ette ei võeta.

käsituses osutub sisu normatiivseks. Ehkki Wedgwoodilt võib leida käsituse, mille järgi on sisu normatiivne, on tema teooria üldisem, hõlmates eelpool toodud eristuse mõlemat osapoolt — ta esitab seda kui “intentsionaalsete vaimuseisundite normatiivset teooriat” (Wedgwood 2007a, 161). Wedgwood seletab nii vaimuseisundite sisu kui nende seisundi komponenti ning ehkki nii sisu kui seisundi käsitlused on eristatavad, on nendel ühesugune struktuur.

Mõlema loomuse esitab Wedgwood korrektsuse ja ratsionaalsuse printsiipidega, mida ta peab normatiivseteks printsiipideks. Vaatleme seda lähemalt. Wedgwood esitab sisu loomust määravad printsiibid mõisteid määravate printsiipide kaudu, kuna vaimuseisundi sisu koosneb mõistetest. Iga mõiste puhul on selliseid printsiipe kaks: (a) korrektsuse “printsiip, mis määratleb, millal on seda mõistet hõlmavad uskumused korrektsed” ja (b) ratsionaalsuse “printsiibid, mis piiritlevad selle mõiste teatud kasutusviisid kas ratsionaalse või irratsionaalsena” (Wedgwood 2007a, 161). Wedgwood lisab, et mõiste puhul võib öelda, et esimene printsiip annab selle semantilise väärtuse ning teine printsiip annab selle mõiste tunnetusliku tähenduslikkuse. Mis puutub seisundi komponenti, siis Wedgwoodi järgi antakse ka iga seisunditüübi loomus kahe printsiibiga: (a) korrektsuse printsiip, mis määratleb, millal on vastav hoiak korrektne, ning (b) ratsionaalsuse printsiip, mis määratleb, millal on vastav hoiak ratsionaalne. Näiteks uskumuseisundi korral ütleb esimene printsiip, et “uskumus on korrektne siis ja ainult siis, kui uskumuse sisu on tõene” ning teine printsiip, et “uskumus on ratsionaalne (antud informatsioonihulga *I* suhtes) just siis, kui *I* muudab piisavalt tõenäoseks, et uskumuse sisu on tõene” (Wedgwood 2007a, 162).

Eelnev moodustab Wedgwoodi teooria “tuuma”, kuid ta lisab, et “seda tuuma peab ümbritsema kest, mis seletab, milles seisneb see, et *mõtleva valdab* neid mõisteid või on *võimeline* nendeks hoiakuteks” (Wedgwood 2007a, 163). Mõiste valdamist või võimelisust hoiakuks mõistab Wedgwood kui teatud ratsionaalset dispositsiooni. Asjaomased dispositsioonid on kalduvused (ning ühtlasi võimelisus) järgida mõistet ja hoiakut määratlevaid ratsionaalseid printsiipe.²⁴ Sageli on tegu kas dispositsiooniga tunnistada teatavaid järeldusi seoses kõnealuse mõistega või arutleda teatud ratsionaalsel viisil. Näiteks mõiste *kui* valdamist konstitueerib kalduvus tunnistada selliste järeldusvormide nagu *modus ponens* esinemisjuhtusid (Wedgwood 2007a, 169). Praktilise tegutsemise jaoks olulise mõiste *peaks* valdamiseks on Wedgwoodi (2007a, 97) järgi tarvilik, et inimesel oleks ratsionaalne kalduvus arutleda

²⁴ Wedgwood (2007b, 87) märgib, et kuivõrd dispositsioonid on seotud teiste vaimuseisunditega, siis on kohasem nõuda mõtlejalt, et tal oleks dispositsioon järgida ratsionaalsuse printsiipi, mis samuti reguleerib vaimuseisundite omavahelist suhet, kui nõuda temalt korrektsuse printsiibi järgmist, mis eeldab suhet välismaailmaga.

viisil, mille tulemusel võtab ta enda ideaalplaani q tegemise, lähtudes uskumusest, et ta peaks tegema q . Ideaalplaani on plaan, mille koostamist ei mõjuta ebakindlus ning puudulikud teadmised.

Olles Wedgwoodi teooriat lühidalt tutvustanud, saame liikuda edasi küsimuse juurde, kas selle teooria järgi osutub sisu konstitutiivselt normatiivseks. Wedgwoodi kirjutistest võib leida selle kasuks kaks kaalutlust. Esimene seondub ratsionaalsete dispositsioonide määramisega ning teine seisneb asjaolus, et sisu puhul mängivad kesksel rollil korrektsuse ja ratsionaalsuse kaalutlused ning *korrektne* ja *ratsionaalne* on normatiivsed mõisted. Vaatleme neid kaalutlusi järgemööda.

I. Nagu öeldud, mõistab Wedgwood mõiste valdamist ning võimelisust hoiakuks ratsionaalsete dispositsioonide kaudu ning ta väidab, et viimaseid saab määratleda üksnes normatiivselt. Seda üritab ta näidata oma “tühistatavuse argumentiga” (vt ka Wedgwood 2007b, 90–92). Wedgwood (2007a, 170) põhjendab väidet, et ratsionaalsed dispositsioonid on määratletavad üksnes normatiivselt, sellega, et dispositsiooni vallandumine on tühistatav teatud tingimuste poolt, mille esinedes osutuks vastavate järelduste läbiviimine või uskumuste omandamine irratsionaalseks. Neid võimalikke tühistajaid tuleb dispositsiooni määramisel mainida, täpsemalt tuleb lisada eeldus, et tühistav tingimus ei kehti. Tühistajat aga on võimatu määratleda viieta normatiivsetele asjaoludele.

[T]ühistavate tingimuste loomus seisneb just selles, et nad on need tingimused, mis muudaksid kellegi jaoks *irratsionaalseks* omandada kõnealuse uskumuse või kavatsuse vastusena asjassepuutuvatele sisendingimustele. Ei tundu leiduvat ühtegi viisi nende tühistavate tingimuste määramiseks ilma, et mainitaks normatiivseid omadusi või suhteid. (Wedgwood 2007a, 170–171)

Selle kaalutluse kohta on mul kaks kommentaari. Esiteks, isegi kui eeldada, et tühistatavuse argument kehtib, siis puudutab see sisu *valdamise*, mitte sisu enese loomust. Ka Wedgwood eristab sisu ja sisu valdamist, esimesega tegeleb tema teooria “tuum”, teisega “kest” selle ümber. Parimal juhul näitab see argument, et tuuma ümber asub normatiivne kest, ent seda, kas ka tuum on normatiivne, tuleks näidata iseseisvalt. Teiseks — ning see on antud arutluse puhul olulisem — ei ütle Wedgwood tegelikult enam, kui et tühistajate määramisel tuleb mainida selliseid suhteid nagu ratsionaalsus, irratsionaalsus või uskumuse alus. Seda, et antud suhete näol oleks tegemist *normatiivsete* suhetega, tühistatavuse argument ei näita. Selle kasuks tuleks iseseisvalt argumenteerida. Jääb mulje, et Wedgwood juba eeldab, et teatud suhted või neid väljendavad mõisted on normatiivsed (iseäranis vastandpaar *ratsionaalne* — *irratsionaalne*) ning et nende mängutoomisest piisab, et saaks kõnelda normatiivsusest. On selge, et ratsionaalsus ja normatiivsus

ei lange kokku ei mõistete ega omaduste tasemel. Sellest, et X -i peetakse ratsionaalseks, järeldeb X -i normatiivsus vaid juhul, kui ratsionaalsuse loomus on ära määratud normatiivsete faktide poolt. Seni seda veel näidatud ei ole, kuid järgnevas vaadeldav Wedgwoodi kaalutlus on midagi lähimat millegi sellise tõestamisele. Vaid juhul kui see on edukas, saab lugeda edukaks ka tema tühistatavuse argumenti.

II. Leidsime, et kahest eelnevalt mainitud kaalutlusest toetub Wedgwoodi esimene kaalutlus teisele, mida asume järgnevalt vaatlema. Juhul kui teine kaalutlus pole piisavalt veenev, pole veenev ka Wedgwoodi väide, et tema käsitluses on intentsionaalsus konstitutiivselt normatiivne.

Wedgwood määratleb sisu korrektsuse ja ratsionaalsuse kaudu ning ta on mitmes kohas rõhutanud, et *korrektne* ja *ratsionaalne* on normatiivsed mõisted²⁵ (Wedgwood 2007b, 86; Wedgwood 2007a, 155). Wedgwoodi jaoks tähendab see seda, et need mõisted reguleerivad meie otsustusi ning et see asjaolu on nendele mõistetele konstitutiivne ehk miski, mis kuulub nende olemusse. Olgu öeldud, et regulatiivsus antud määratlustes ei välista konstitutiivsust, kui võrd reguleeritakse ja konstitueeritakse erinevaid asju. Mõisted *korrektne* ja *ratsionaalne* reguleerivad otsustusi, kuid see asjaolu, et nad otsustusi reguleerivad, konstitueerib Wedgwoodi järgi nende mõistelist rolli meie mõtlemises.

Korrektsuse jaoks on see tingimus järgmine:

[M]õiste 'korrektne' konstitutiivne tunnus on, et kui keegi otsustab, et teatud vaimuseisund S_1 on korrektne ning teatud alternatiivne vaimuseisund S_2 ei ole korrektne, siis on ta seeläbi seotud [*is committed*] pigem vaimuseisundi S_1 kui S_2 omamisega, juhul kui tal kumbki neist on. (Wedgwood 2007a, 155)

Selle järgi reguleerib mõiste *korrektne* isiku otsustusi nõnda, et kui ta otsustab, et mingi uskumus on korrektne, siis langeb talle osaks sidumus seda uskuda. *Ratsionaalsuse* jaoks on Wedgwoodil varuks analoogne tingimus:

Mõiste 'ratsionaalne' konstitutiivne tunnus on, et kui sa otsustad korrektselt, et su käesolevat informatsiooni arvestades on sinu jaoks ratsionaalne lükata edasi otsustust q suhtes ning ei ole ratsionaalne uskuda q , siis peab olema tõene, et su praegune informatsioon seob sind pigem otsustuse edasilükkamisega q kohta, kui uskumisega, et q . (Wedgwood 2007a, 156)

²⁵ Siin pole tegemist mõistete ja omaduste või suhete segiajamisega. Intentsionaalne on Wedgwoodi käsitluses normatiivne tänu sellele, et sisu määratletakse korrektsuse ja ratsionaalsuse printsiipidega ning nende printsiipide normatiivsus pärineb sellest, et 'korrektsus' ja 'ratsionaalsus' väljendavad normatiivseid mõisteid, millel on meie mõtlemises täita regulatiivne roll.

Mõiste *ratsionaalne* mängib niisiis järgmist rolli: kui isik otsustab, et talle kättesaadava informatsiooni valgusel on tema jaoks ratsionaalne oma otsustusi teatud viisil reguleerida ja see otsustus on korrektne, siis peab olema nii, et talle langeb osaks sidumus oma otsustusi sellisel viisil reguleerida.

Mõlema tingimuse juures on ühiseks jooneks asjaolu, et kui pidada otsustust või vaimuseisundit korrektseks või ratsionaalseks, siis järeldub sellest mingisugune kohustus või sidumus. Kas sellest piisab, et *korrektsust* ja *ratsionaalsust* lugeda normatiivseteks mõisteteks? Artikli eelmises osas märkisin, et sigitatud normatiivsus ei pruugi tagada veel konstitutiivset normatiivsust. Mingi asja normatiivsetest tagajärgedest ei järeldu automaatselt veel selle asja enda normatiivsus (Horwich 1998, 188 või antud kontekstis Rey 2007, 76; Wedgwood 2009, 427). Nii ei pruugi ka ainuüksi see asjaolu, et millegi korrektseks või ratsionaalseks pidamisest järelduvad kohustused või sidumused, tagada, et *korrektsus* ja *ratsionaalsus* oleksid olemuslikult normatiivsed mõisted. Näiteks on kasutusel ka mittenormatiivne *ratsionaalsuse* mõiste. Botterill ja Carruthers (1999, 107–108) mõistavad ratsionaalsena sellist isikut, kelle enamik uskumusprotsesse on ratsionaalsed. Protsessid omakorda on ratsionaalsed, kui nad on kiired ja nii usaldusväärsed (tõestele tulemustele viivad) kui antud olukorras võimalik. Kuivõrd nii uskumuse toetus kui uskumusele jõudmise kiirust on võimalik mõista mittenormatiivselt, pole nõnda määratletud mõiste *ratsionaalsus* olemuslikult normatiivne. Selleks, et toetada arusaama intentsionaalsuse normatiivsusest ei pea Wedgwood mitte ainult näitama, et me mõistame sisu olemuslikult korrektse ja ratsionaalsuse printsiipide kaudu, vaid et ka *korrektsus* ja *ratsionaalsus* on sellised mõisted, et mingi nähtuse kirjeldamine nende kaudu tagab selle olemusliku normatiivsuse. Teisisõnu, ta peab näitama, et normatiivsus, mis nende mõistetega seondub, on nende lahutamatu osa, mitte midagi sellist, mis nendega pelgalt kaasas võib käia.

Just selles aspektis jätab Wedgwoodi arutlus soovida. Wedgwood lihtsalt sätestab, et ülalsiteeritud tunnused on antud mõistetele konstitutiivsed, kuid põhjendust sellele, miks see nii on, mul leida ei õnnestunud. Samas ei tundu esitatud määratlused ei piisavad ega tarvilikud. Nad pole piisavad, kuna need määratlused on väga kitsad — nad esitavad üksnes selle viisi, kuidas mõisted *korrektne* ja *ratsionaalne* reguleerivad meie otsustusi, kuid nende mõistete kasutusala on palju laiem: mitte vähem oluline pole näiteks nende roll inimeste tegude iseloomustamisel. *Ratsionaalsusele* väljapakutud mõisteline roll on veelgi kitsam, kõik teised vaimuseisundid peale uskumuse on kõrvale jäetud. Mis puutub esitatud rolli tarvilikkusse, siis leian, et selleks, et esitatud tingimust mõista, peame me eelnevalt juba korrektse ja ratsionaalsuse mõisteid valdama; me peame juba teadma, mida tähendavad 'ratsionaalne' ja 'korrektne'. On väheusutav, et nende mõistete õppimiseks

peaksime õppima selgeks Wedgwoodi tingimused. Isegi kui piirata *ratsionaalsuse* ja *korrektsuse* kasutusala inimese mõtlemise ja otsustamisega, on see ikkagi väheusutav. Ent kui nendel mõistetel on sisu (või mõisteline roll), mida saab haarata sõltumatult Wedgwoodi tingimustest ning millele toetudes me üldse saame aru tema tingimustest, siis ei ole regulatiivne roll nende mõistete jaoks konstitutiivne. Parimal juhul on see miski, mis käib nende mõistetega kaasas, kuid sellest ei piisa, et muuta neid konstitutiivselt normatiivseteks mõisteteks.

Vaatlesin selles alapunktis lähemalt Wedgwoodi keerukat teooriat, mille kohaselt intentsionaalne on normatiivne ning keskendusin peamiselt küsimusele, kas sisu osutub Wedgwoodi käsitluses konstitutiivselt normatiivseks. Ehkki Wedgwood ise seda kinnitab, leidsin, et pole põhjust temaga selles osas nõustada. Ma ei hakanud kritiseerima otseselt Wedgwoodi mõiste valdamise käsitlust ning tema vaadet, et mõiste sisu määravad korrektsuse ja ratsionaalsuse printsiibid. Küsimus oli pigem selles, et isegi kui seda kõike eeldada, siis kas järeldeb siit sisu normatiivsus. Ilmnes, et normatiivsuse asemel mängib Wedgwoodi argumentatsioonis keskset rolli hoopis ratsionaalsus ning et ta pole veenvalt näidanud, et *ratsionaalsuse* ja *korrektsuse* näol on tegemist just konstitutiivselt normatiivsete mõistetega, mitte lihtsalt mõistetega, mille rakendustel on normatiivseid tagajärgi.

7. Lõpumanitsus

Vaidlused normatiivsuse üle on viimastel aastatel lahvatanud marulise hoo- ga, mistõttu sinne ülevaade kriibib tahes-tahtmata üksnes nende debattide pealmisi kihte. Kuid isegi nõnda põgusast sissejuhatuses normatiivsuse teema- tikkasse nähtub, et normatiivsuse küsimus on keerukas ja kompleksne. Sellest lähtub ka järgnev manitsus selgelt määratleda, mida väidetakse, kui öeldakse, et mingi nähtus on normatiivne, et mitte ajada segamini tõelist normatiivsust omadustega, mis võivad esmapilgul olla sellega seotud. Allan Gibbard (2003, 85) on rõhutanud, et tähenduse sotsiaalsus ei kujuta endast veel tähenduse normatiivsust ning kui miski (näiteks isiku mõtete sisu) on normatiivne, ei tulene sellest veel sisu sotsiaalsus. Sama võib öelda ka korrektsuse ja ratsionaalsuse kohta — normatiivne ei ole seesama, mis korrektne või ratsionaalne. Näiteks sellest, et tähendus või sisu on olemuslikult seotud korrektsuse tingimustega, ei järgne vahetult, et tähendus või sisu oleksid normatiivsed. Ka seisukohast, et isikute tõlgendus lähtub nende isikute ratsionaalsuse eeldusest, ei järeldu otseselt intentsionaalsete seisundite normatiivsus. Iga sellist järeldust tuleb eraldi põhjendada ning nagu nägime, leidub sellistele järeldustele ka üsna veenvaid vastuargumente. Samuti ei pruugi reeglite ja ettekirjutuste esinemine anda veel tunnistust normatiivsusest filosoofiliselt huvitavas mõttes. 'Ratsionaalsus', 'reeglid', 'korrektsus', 'sotsiaalsus'

ja 'väärtused' ei ole 'normatiivsuse' sünonüümid. Vahet tuleb teha ka tähenduse, sisu ja vaimu normatiivsusel: tähenduse normatiivsusest (kui ta seda oleks) ei pruugi vahetult järelduda sisu normatiivsus ja vastupidi, ka ei saa ilma argumendita eeldada, et vaimuseisundite normatiivsus (kui nad seda oleksid) kandub üle tähenduse ja sisu normatiivsuseks ning vastupidi.

Viimaks soovin rõhutada, et artiklis vaatluse all olnud tähenduse ja sisu käsitluste puhul pole sugugi selge, et tähendus või sisu on konstitueeritud kategooriliste ettekirjutuste poolt. Ent kui normatiivsus üldse on komistuskiviks naturalismile, siis on seda just niiviisi mõistetud normatiivsus. Siinses artiklis esitatud kaalutlused toetavad seega seisukohta, et normatiivsus ei ole see asjaolu, mis takistaks sisu või tähenduse naturaliseerimist. Mõistagi ei järeldu siit, et sellele ei võiks leiduda muid takistusi.

Tänuavaldus

Artikkel põhineb Eesti filosoofia III aastakonverentsil 2007. a. juunis Tallinna Tehnikaülikoolis peetud ettekandel. Tänan Indrek Reilandit põhjalike kommentaaride eest artikli varasemale versioonile. Artikli valmimist on toetanud SA Eesti Teadusfond grantid nr 7163 ja nr 7060.

Kirjandus

- Baker, G. ja Hacker, P. M. S. (2009). *Wittgenstein: Rules, Grammar and Necessity*, 2. tr, Wiley-Blackwell, Oxford.
- Baldwin, T. (1993). Two types of naturalism, *Proceedings of the British Academy* **80**: 171–199.
- Bilgrami, A. (1993). Norms and meaning. R. Stoecker (toim), *Reflecting Davidson*, Walter de Gruyter, Berlin, lk 121–144.
- Blackburn, S. (1984). The individual strikes back, *Synthese* **58**: 281–301.
- Bloor, D. (1997). *Wittgenstein, Rules and Institutions*, Routledge, London.
- Boghossian, P. (1989). The rule-following considerations, *Mind* **98**: 507–549.
- Boghossian, P. (2003). The normativity of content, *Philosophical Issues* **13**: 31–45.
- Boghossian, P. (2005). Is meaning normative?. C. Nimtz ja A. Beckermann (toim), *Philosophy — Science — Scientific Philosophy. Main Lectures and Colloquia of GAP*. 5, Mentis, Paderborn, lk 205–218.
- Botterill, G. ja Carruthers, P. (1999). *The Philosophy of Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Brandom, R. (1994). *Making it Explicit*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Brandom, R. (2000). *Articulating Reasons*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Bykvist, K. ja Hattiangadi, A. (2007). Does thought imply ought?, *Analysis* **67**: 277–285.
- Davidson, D. (1984). *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford.
- Davidson, D. (2001). *Subjective, Intersubjective, Objective*, Clarendon Press, Oxford.
- Davies, M. (1989). Tacit knowledge and subdoxastic states. A. George (toim), *Reflections on Chomsky*, Blackwell, Oxford, lk 131–152.
- Dummett, M. (2003). *Metafüüsika loogiline alus*, Ilmamaa, Tartu.
- Engel, P. (2001). Is truth a norm?. P. Kotatko, P. Pagin ja G. Segal (toim), *Interpreting Davidson*, CSLI Publications, Stanford, lk 37–51.
- Engel, P. (2007). Belief and normativity, *Disputatio* **II/23**: 179–203.
- Fodor, J. A. ja Lepore, E. (1991). Why meaning (probably) isn't conceptual role, *Mind and Language* **6**: 328–343.
- Fodor, J. A. ja Lepore, E. (2001). Brandom's burdens: compositionality and inferentialism, *Philosophy and Phenomenological Research* **68**: 465–482.
- Gibbard, A. (2003). Thoughts and norms, *Philosophical Issues* **13**: 83–98.
- Glüer, K. (1999). Sense and prescriptivity, *Acta Analytica* **14**: 111–128.
- Glüer, K. (2001). Dreams and nightmares: conventions, norms and meaning in Davidson's philosophy of language. P. Kotatko, P. Pagin ja G. Segal (toim), *Interpreting Davidson*, CSLI Publications, Stanford, lk 53–74.
- Glüer, K. ja Pagin, P. (1999). Rules of meaning and practical reasoning, *Synthese* **117**: 207–227.
- Glüer, K. ja Wikforss, Å. (2009a). Against content normativity, *Mind* **118**: 31–70.
- Glüer, K. ja Wikforss, Å. (2009b). Es braucht die Regel nicht: Wittgenstein on rules and meaning. D. Whiting (toim), *The Later Wittgenstein on Meaning*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, lk 148–166.
- Glüer, K. ja Wikforss, Å. (2010). The normativity of meaning and content. E. N. Zalta (toim), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, talv 2010 tr. URL: <http://plato.stanford.edu/archives/win2010/entries/meaning-normativity/>

- Glock, H.-J. (1996). *A Wittgenstein Dictionary*, Blackwell, Oxford.
- Greenberg, M. (2005). A new map of theories of mental content: constitutive accounts and normative theories, *Philosophical Issues* 15: 299–320.
- Hacker, P. M. S. (1986). *Insight and Illusion. Themes in the Philosophy of Wittgenstein*, parandatud tr, Clarendon Press, Oxford.
- Hare, R. M. (1952). *The Language of Morals*, Oxford University Press, Oxford.
- Hattiangadi, A. (2006). Is meaning normative?, *Mind and Language* 21: 220–240.
- Hattiangadi, A. (2007). *Oughts and Thoughts: Rule-Following and the Normativity of Content*, Clarendon Press, Oxford.
- Hattiangadi, A. (2009). Some more thoughts on semantic oughts: a reply to Daniel Whiting, *Analysis* 69: 54–63.
- Horwich, P. (1998). *Meaning*, Clarendon Press, Oxford.
- Hume, D. (1978). *A Treatise of Human Nature*, Clarendon Press, Oxford. L.A.Selby-Bigge (toim).
- Idarand, T. (1993). Naturalistlik ja kognitivistlik metaeetika Hume'i seadusest, *Studia Philosophica* I: 77–99.
- Kant, I. (1998). *Critique of Pure Reason*, Cambridge University Press, Cambridge. P. Guyer, A. W. Wood (tlk ja toim).
- Kripke, S. (1982). *Wittgenstein on Rules and Private Language*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Kusch, M. (2006). *A Sceptical Guide to Meaning and Rules*, McGill-Queen's University Press, Montreal.
- Lance, M. N. ja O'Leary-Hawthorne, J. (1997). *The Grammar of Meaning: Normativity and Semantic Discourse*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Levine, J. (2004). Materialism ja kvaalid: seletuslik lünk, *Akadeemia* 16: 749–762.
- Mackie, J. (1977). *Ethics: Inventing Right and Wrong*, Penguin, Harmondsworth.
- McDowell, J. (1984). Wittgenstein on following a rule, *Synthese* 58: 325–363.
- McDowell, J. (1994). *Mind and World*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Midgley, G. C. J. (1959). Linguistic rules, *Proceedings of the Aristotelian Society* 59: 271–290.
- Miller, A. (2003). *An Introduction to Contemporary Metaethics*, Polity Press,

- Cambridge.
- Miller, A. (2008). Thoughts, oughts and the conceptual primacy of belief, *Analysis* **68**: 234–238.
- Miller, A. (2010). The argument from queerness and the normativity of meaning. M. Grajner ja A. Rami (toim), *Wahrheit, Bedeutung, Existenz*, Ontos Verlag, Frankfurt, lk 107–124.
- Millikan, R. G. (1993). *White Queen Psychology and Other Essays for Alice*, The MIT Press, Cambridge, MA.
- Mölder, B. (2008). Normativity and deflationary theories of truth, *Studia Philosophica Estonica* **1.2**: 179–193.
- Moore, G. E. M. (1903). *Principia Ethica*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Peacocke, C. (1992). *A Study of Concepts*, The MIT Press, Cambridge, MA.
- Quine, W. V. O. (1972). Methodological reflections on current linguistic theory. D. Davidson ja G. Harman (toim), *Semantics of Natural Language*, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, lk 442–454
- Rawls, J. (1955). Two concepts of rules, *The Philosophical Review* **64**: 3–32.
- Rey, G. (2007). Resisting normativism in psychology. B. P. McLaughlin ja J. Cohen (toim), *Contemporary Debates in Philosophy of Mind*, Blackwell, Oxford, lk 69–84.
- Searle, J. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Wedgwood, R. (2002). The aim of belief, *Philosophical Perspectives* **16**: 267–297.
- Wedgwood, R. (2007a). *The Nature of Normativity*, Clarendon Press, Oxford.
- Wedgwood, R. (2007b). Normativism defended. B. P. McLaughlin ja J. Cohen (toim), *Contemporary Debates in Philosophy of Mind*, Blackwell, Oxford, lk 85–101.
- Wedgwood, R. (2009). The normativity of the intentional. B. P. McLaughlin, A. Beckermann ja S. Walter (toim), *The Oxford Handbook of Philosophy of Mind*, Clarendon Press, Oxford, lk 421–436.
- Whiting, D. (2007). The normativity of meaning defended, *Analysis* **67.2**: 133–140.
- Whiting, D. (2008). Meaning holism and *de re* ascription, *Canadian Journal of Philosophy* **38.4**: 575–600.

- Whiting, D. (2009). Is meaning fraught with ought?, *Pacific Philosophical Quarterly* **90**: 535–555.
- Wikforss, Å. M. (2001). Semantic normativity, *Philosophical Studies* **102**: 203–226.
- Wittgenstein, L. (1958). *Philosophical Investigations*, 2. tr, Blackwell, Oxford.
- Wittgenstein, L. (1969). *The Blue and Brown Books*, Blackwell, Oxford.
- Wittgenstein, L. (1974). *Philosophical Grammar*, Blackwell, Oxford. R. Rhees (toim).
- Wright, C. (1986). Does *Philosophical Investigations* I.258–60 suggest a cogent argument against private language?. J. McDowell ja P. Pettit (toim), *Subject, Thought, and Context*, Clarendon Press, Oxford, lk 210–266.

The Many Facets of Normativity

It has become increasingly common to invoke the normativity of meaning, content and mind as an obstacle to their naturalisation. At the same time, one can understand normativity itself in various ways. The aim of this paper is to shed some light on the debate about the nature and the scope of normativity. It is emphasised that it is important to prevent the ambiguity of 'normativity' and that it is crucial to distinguish between the normativity of different phenomena. The paper covers the most important characterisations of normativity and concentrates on the alleged normativity of meaning and intentionality. The normativity that has a philosophical import is categorical, prescriptive and constitutive. With respect to the accounts scrutinised in this paper, it is argued that there are no good reasons to claim that meaning and intentionality are normative in this sense.

Keywords: normativity, naturalism, meaning, content
